

PAPER DETAILS

TITLE: JULIOPOLIS NEKROPOLÜ'NDE ERKEN BİZANS DÖNEMİ STAUROGRAM TASVIRLI TEK ODALI MEZAR (PRESBYTER PAULOS'A AIT ODA MEZAR)

AUTHORS: Durmus Gur, Deniz Demir, Tolga Çelik

PAGES: 231-248

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3919946>

JULIOPOLIS NEKROPOLÜ'NDE ERKEN BİZANS DÖNEMİ STAUROGRAM TASVİRLİ TEK ODALI MEZAR (PRESBYTER PAULOS'A AİT ODA MEZAR)

THE SINGLE CHAMBER TOMB WITH STAUROGRAMS FROM THE EARLY BYZANTINE PERIOD AT JULIOPOLIS NECROPOLIS (CHAMBER TOMB OF PRESBYTER PAULOS)

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 21 Mayıs 2024
Hakem Değerlendirmesi: 5 Ağustos 2024
Kabul: 6 Kasım 2024

Received: May 21, 2024
Peer Review: August 5, 2024
Accepted: November 6, 2024

DOI : 10.22520/tubaked.1481691

Durmuş GÜR* - Deniz DEMİR - Tolga ÇELİK*****

ÖZET

Ankara Nallıhan şehrinde yer alan Juliopolis'te Roma Dönemi'ne tarihlendirilen büyük bir Nekropol alanında ilk defa 1991 yılında kurtarma kazıları yapılmış ve sonlandırılmıştır. 2009'da tekrardan başlatılan çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. 2023 yılına kadar nekropol alanında 790 mezar tespit edilmiş, bunların çoğu Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Nekropolde 2012 yılında Roma ve Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen tek odalı, iki evreli, staurogram (tau-rho) tasvirli bir mezar tespit edilerek M392 envanter numarasıyla kayıt altına alınmıştır. Oda mezar, tek odalı, karma özellikli (Kuzeydeki tekneli, Doğu ve Batıdaki klineli) ve üç arkosolionludur (arcosolium). Mezardaki duvar resmi, dönemin dekoratif tasarımları, ikonografi ve liturji kapsamında incelenmiştir. Dini, kültürel ve liturjik açılarından bölgesel bir dil ile yerel üretimin varlığına işaret eden tek odalı mezar, ikonografi ve mimari açıdan Juliopolis'te Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen yapılardan biridir. İkonografi, üslup ve mimari bakımından Roma ve Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen mezar odası, cenaze törenleri ve Hristiyan inançları kapsamında Juliopolis açısından değerlendirilmiştir. Kuzeydeki arkosolion nişindeki ünik yazıt ve çelenk ortasındaki staurogram ile batı duvardaki staurogram, dönemin sanat anlayışına dair önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada, mezarın Anadolu ve Anadolu dışındaki paralelleri incelenmiş ve yapılan analogik değerlendirmeler sonucunda Juliopolis'te Erken Bizans Dönemi yerel nekropol zanaatçılığının varlığı tespit edilmiştir. Kronolojik ve sistemli

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Safranbolu ŞYD. MYO., El Sanatları Bölümü, Karabük / Türkiye
e-posta: durmusgur@gmail.com ORCID: 0000-0002-9945-8825

** Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Sanat Bilimleri Bölümleri, Ankara / Türkiye
e-posta: deniz.demir@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-2359-3932

*** Uzm. Ark., Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara / Türkiye
e-posta: arktolgacelik@gmail.com ORCID: 0009-0009-7769-2045

araştırmaların gerçekleştirildiği, M392 numaralı Maria'nın oğlu Presbyter/Papaz Paulos'a ait oda mezar; mimari, form, üslup ve ikonografi özellikleri ile nekropoldeki Roma ve Erken Bizans Dönemi mezarlarından ayrılırken, 6.-7. yüzyıllara tarihlenen mezar dekorasyonu ve Hristiyan ritüellerindeki ortak noktalarıyla öne çıkmaktadır. Oda mezar, Hristiyanların cenaze süreçlerini ve yaşayanlarla ölenler arasında devam eden sosyo-ekonomik süreçleri çağrıştıranın yanında ikonografik bilgiler de sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Duvar Resmi, Erken Bizans, Juliopolis, Nallıhan, Roma

ABSTRACT

Salvage excavations were carried out and completed for the first time in 1991 in a large Necropolis area dating back to the Roman Period in Juliopolis. The works, which were resumed in 2009, continue to this day. Until 2023, 790 tombs were identified in the necropolis area, most of which were dated to the Roman Period. In 2012, a one-chambered, two-phase tomb with a stauogram (tau-rho) depiction dating to the Roman and Early Byzantine Periods was discovered in the necropolis and recorded under inventory number M392. The chamber tomb has a one-room, mixed feature (sarcophagus in the North, cline in the East, and West) and three arcosolions (arcosolium). The wall painting in the tomb was examined in the context of the decorative designs, iconography, and liturgy of the Early Byzantine Period. The single chamber tomb, which indicates the presence of a regional language and local production in Juliopolis in terms of religious, cultural, and liturgical aspects, is one of the structures dated to the Early Byzantine Period in terms of iconography and architecture. The burial chamber, dated to the Roman and Early Byzantine Periods regarding iconography, style, and architecture, is evaluated regarding funeral rites and Christian beliefs in Juliopolis. The unique inscription in the arcosolion niche in the north, the stauogram in the center of the wreath, and the stauogram on the west wall reveal essential data on the artistic conception of the period. In this study, the parallels of the tomb in Anatolia and outside Anatolia are examined, and as a consequence of the analogical evaluations, the local necropolis craftsmanship of the Early Byzantine Period in Juliopolis is determined. Number M392, M392 Chamber tomb of Maria's son Presbyter/Pastor Paulos, which has been chronologically and systematically investigated, is distinguished from the Roman and Early Byzantine tombs in the necropolis in terms of architecture, form, style, and iconography. At the same time, it stands out with its tomb decoration, which dates to the 6th-7th centuries, and its common points in Christian rituals. The chamber tomb not only presents iconographic information but also evokes the funeral processes of Christians and the socio-economic processes between the living and the deceased.

Keywords: Wall Painting, Early Byzantine, Juliopolis, Nallıhan, Roman

GİRİŞ

Çalışmanın konusunu Ankara'nın Nallıhan ilçesine bağlı Çayırhan sınırlarında bulunan Juliopolis Nekropolü'ndeki 6.-7. yüzyıllara tarihlendirilen oda mezar oluşturmaktadır. 2012 yılında tespit edilen M392 numaralı Maria'nın oğlu Presbyter/Papaz Paulos'a ait oda mezar, iki evreli, tek odalı, karma özellikli (Kuzeydeki tekneli ve Doğu ve Batıdaki klineli), üç arkosolionlu (arcosolium) ve staurogram tasvirlidir. Oda mezar duvar resimleri, mimarisi, üslup ve ikonografik özelliklerinin yanı sıra Erken Bizans dönemi cenaze ritüelleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Juliopolis Nekropolü'nde 1991-2024 yılları arasında gerçekleştirilen kurtarma çalışmalarında 790 mezar tespit edilmiş, bunların az bir bölümü Erken Bizans Dönemi, çoğu ise Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. M392 numaralı Presbyter/Papaz Paulos'a ait oda mezar Roma mezarlarıyla benzerlik göstermekte fakat, kuzeydeki arkosolion nişinin içinde yer alan yazıt, çelenk içinde staurogram, batıdaki nişin güneyindeki staurogram ve diğer duvar resimleriyle nekropoldeki mezarlar arasında ünik tasarımıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Araştırmalarımız neticesinde oda mezarın iki evreli bir mezar olduğu (Roma ve Erken Bizans), duvar resimleri, üslup, ikonografi ve karma özellikli mimarisi açısından Anadolu ve Anadolu dışındaki paralelleriyle karşılaştırıldığında, bölgesel bir üslupta inşa edildiği belirlenmiştir.¹

Juliopolis'teki Bizans Dönemi'ne ait mezarlardan birkaçı araştırma sonuçları ve kazı raporları bildirilerinde sunulmuştur (Arslan ve ark., 2011, s. 271-273; Arslan ve ark., 2012, s. 169-170). M392 numaralı Presbyter/Papaz Paulos'a ait oda mezar ise ilk defa bu çalışma kapsamında bilim dünyasına, mimari, plan özellikleri, tarihlendirilmesi, üslup ve ikonografik özellikleri açısından duyurulmaktadır. Staurogramların incelendiği oda mezarın resim programı bölgesel mimari ve dini resim sanatı kapsamında değerlendirilmiş, Roma'dan Bizans'a sanatsal ve dini geçiş çağındaki Juliopolis'in yerel halkından bir aileye ait ölü gömme geleneği bu mezar odasıyla tanıtılmıştır. Oda mezardaki yerel resim üslubu, Erken Bizans Dönemi duvar resminin mevcut kompozisyonunu genişletip bölgenin mezarlarındaki sanat ve kültürün senkretik doğasına katkı sunmaktadır. Mezarda küçük buluntulara dair yeterli verinin bulunmaması, doğudaki arkosolion nişi içindeki kline üzerinde bir çocuk, kuzeydeki arkosolion nişi içindeki tekne ise bir yetişkin olmak üzere kondisyonu kötü iki birey iskeleti incelenmiştir. Mezar odasında inşa ve onarım faaliyetine dair herhangi bir yazıt ve tarih kitabesinin bulunmaması, oda mezar

hakkında bilinenleri sınırlandırırken, staurogramların ve kuzeydeki arkosolion nişindeki dua yazıtının varlığı, resim sanatı açısından bazı yerel ve kronolojik özellikleri de ortaya koymaktadır.

Oda mezarda tespit edilen gömüler ve duvar resimleri, Erken Bizans Dönemi'nde Juliopolis'in dini mimari ve anıtsal resim sanatı arasındaki ilişki, yakarış içeren yazıt ve dekoratif motiflerin ardındaki etkiye dair sorular ortaya çıkartmıştır. Mezar odasının mimarisi basitleştirilmiş formlarla Roma Dönemi'nde (2.-4. yüzyıl), ekonomik açıdan kötü olmayan bir ailenin mezarının Erken Bizans Dönemi'nde (6.-7. yüzyıl) yeniden kullanıldığı araştırmalarla desteklenmiştir. Çok sistemli ve şematik bir duvar resmine sahip olmayan mezar odasındaki duvar resimleri, yazıt ile staurogramlar, Juliopolis'in mezar geleneğindeki dekoratif motiflerdir.

Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın amaç, sınırlılıklar, izlenen yöntem ve elde edilen bulgular belirtilmiş, tarihçe bölümünde kentin kronolojik tarihi sunulmuş, M392 numaralı Presbyter/Papaz Paulos'a ait mezar odası bölümünde ise mezar odası mimari, resim programı, tarihçe, üslup ve ikonografisi incelenmiştir. Karşılaştırma ve değerlendirme bölümünde elde edilen veriler tartışılmış, analogik verilerle karşılaştırılan resim programı, üslup ve ikonografi kapsamında değerlendirilerek elde edilen bulgular sunulmuş, sonuç bölümünde ise elde edilen veriler ışığında mezar odasının tarihlendirilmesi yapılmış, evreleri belirlenmiş, mezar odasının mimarisi tipoloji, üslup ve ikonografi kapsamında sunulmuştur.

TARİHÇE

Juliopolis Friglerden itibaren yerleşim yeridir (Şener, 2016, s. 39). Helenistik Dönem'de küçük bir yerleşim ya da kasaba olarak tanımlanan Juliopolis'te (Sağır ve ark., 2015, s. 151) gerçekleştirilen kazı çalışmalarında MÖ 4. yüzyıla ait mezar yazıtları, kentin ve nekropolün bu dönemde kullanıldığını göstermektedir (Arslan ve ark., 2012, s. 169-170). Roma Dönemi'nde Bitinya (Bithynia) ile Galatya (Galatia) arasında bulunan Juliopolis, Bitinya'nın doğu sınırında (Ruge, 1918, s. 102, Ramsay, 1960, s. 214), Sakarya Nehri'nin (Sangarios) kıyısında yer almaktadır (Güney, 2018, s. 102). Augustus ve Traianus döneminde yoğun nüfusa sahip Juliopolis (French, 1981, s. 38-39), 3.-4. yüzyılda Galatya topraklarına dahil olmuştur (Belke ve Restle, 1984, s. 197; Onur, 2014a, s. 67).

¹ Çalışma kapsamında üslup birliği oluşturmak için kentin isimlerinden sadece Juliopolis kullanılmıştır. 11.01.2024 tarihinde T.C. Ankara Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü'ne konu kapsamında çalışma yapmak için resmi başvuruda bulunulmuş, 30.01.2024 tarihinde E-70583208-155.01-4716552 sayılı belgede tarafımıza izin verildiği belirtilmiştir.

Fotoğraf 1

Juliopolis Antik Kenti, Güneyden Kuzeye Bakış (Gür, Demir ve Çelik Arşivi, 2023). / *Ancient City of Juliopolis, View from South to North (Gür, Demir and Çelik Archive, 2023).*

Nekropolde gerçekleştirilen çalışmalarda MS 1.-3. yüzyıl arasına tarihlendirilen mezar ve mezar buluntuları ile sikkeler, yerleşimin bu dönemde etkin bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir (Arslan ve ark., 2012, s. 171-180; Sağır ve ark., 2015, s. 151-157). Ayrıca kentin adı Roma mil taşlarında geçmekte, Ankara ve İstanbul arasında yer alan Juliopolis insanların ulaşım güzergâhında bulunmaktadır (Avcu ve Doğan, 2014, s. 85-99; Avcu, 2020, s. 167-169). Bu dönemde önemli bir ulaşım ağı ve hacı yolu güzergâhında bulunan kent, ekonomik açıdan iyi durumdadır (Galanti, 1951, s. 33-34; Onur, 2014a, s. 68). Mil taşları üzerinden gerçekleştirilen araştırmalarda Juliopolis, 3. yüzyıl ve 4. yüzyılın ilk yarısı arasında Bitinya'dan bahsedilmeden *Provinciae Ponti* olarak ifade edilmiştir (Onur, 2014b, s. 102).

4. yüzyıldaki kilise kayıtlarına göre Juliopolis, Galatia I'e kayıtlı piskoposluk kentleri arasında yer almaktadır² (Onur, 2014a, s. 69; Doğan ve Avcu, 2018, s. 429, Fig. 6). 451 Khalkedon, 531 Hierokles listeleri ve Synekdemosis (erken 6. yüzyıl) kayıtlarında adı yer almaktadır (Ramsay, 1960, s. 267; Onur, 2014a, s. 70). Juliopolis, Anadolu'da 7.-9. yüzyıllardaki akınlar ve siyasi karışıklıklardan etkilenmiş, diğer kentlerde olduğu gibi burada da surlar ağır bir şekilde tahkim edilmiştir (Kaya, 2020, s. 259). 7. yüzyıldan itibaren Opsikion temasına dahil olan kent, 8. yüzyıldan itibaren Boukellarion temasının sınırları içerisinde yer almıştır (Onur, 2014a, s. 69). Bizans Dönemi'nde Ankara, İstanbul, İznik ve Kudüs gibi önemli kentlerin ulaşım ağında

bulunan Juliopolis (Ramsay, 1960, s. 214) aynı zamanda Hristiyanların Hacı Yolu güzergâhında yer almaktadır (Sağır ve ark., 2015, s. 151). 4.-9. yüzyıl arasında ekonomik açıdan güçlü bir yapıya sahip olan kentin (Arslan ve ark., 2011, s. 273) adı, Bizans Dönemi'nde Aziz Theodore ile ön plana çıkmaktadır (Ramsay, 1890, s. 244-246, Dawes ve Baynes, 1948, s. 34, 79, 103, 120; Mitchell, 1974, s. 27-39; Niewöhner, 2011, s. 47). 9. yüzyılda kentin adı değişime uğrayarak imparator I. Basil (MS 867-886)'e ithafen, Basilion-Basilium-Basileion halini almıştır (Ramsay, 1960, s. 269). Kentin değişen adı IV. İstanbul Konsili'nde, resmi olarak ilk defa kullanılmış (Onur, 2014a, s. 70) ve 11. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiştir (Arslan ve ark., 2011, s. 273).

11. yüzyılda terk edildiği düşünülen kentte (Sağır ve ark., 2015, s. 159), Selçuklu ve Geç Osmanlı Dönemi seramikleri tespit edilmiştir. Özellikle kırmızı hamurlu, dışı yeşil içi ise firuze sırlı Selçuklu Dönemi seramik parçaları, kentin 12.-13. yüzyılına ışık tutmaktadır. Yerleşimin adı Osmanlı Dönemi kayıtlarında Nallıhan olarak geçmektedir (Onur, 2014a, s. 66). 1951-1956 yılları arasında Sakarya Nehri (Sangarius) üzerinde Sarıyar Barajı'nın kurulmasıyla Juliopolis'in kalıntıları baraj suları altında kalmıştır (Güney, 2018, s. 101). Juliopolis, Osmanlı Dönemi'nde İpek Yolu ve Hac Yolu güzergâhında bulunduğu için çok sık ziyaret edilmiş ve jeopolitik açıdan her dönem önemli bir yerleşim olmuştur (Büyükkarakaya ve ark., 2018, s. 112) (Foto. 1).

² Kent çeşitli konsillerde din adamları tarafından temsil edilmiştir. 314 Ankara (Ankyra) Sinodu: Piskopos Philadelphus, 325 İznik Konsili: Piskopos Philadelphus ve 451 Kalkedon Konsili: Piskopos Meliphthongus, 536 İstanbul Synodu: Piskopos Pantoleon tarafından temsil edilmiştir (Onur, 2014a, s. 69-70).

1999 yılında Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü'nün başkanlığında başlatılan çalışmalar 2009 yılı sonrasında sistemli olarak sürdürülmektedir (Arslan ve ark., 2011, s. 271-273; Arslan ve ark., 2012, s. 169-170). 2012 yılı kazı sezonunda çalışmanın konusunu oluşturan M392 numaralı Presbyter/Papaz Paulos'a ait oda mezar tespit edilmiştir.

M392 NUMARALI PRESBYTER PAULOS'A AİT TEK ODALI MEZAR

Adı

Mezarlar üzerinde çalışma yıllarına göre sırasıyla numaralandırılmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan oda mezar taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiş ve M392 envanter numarasıyla kaydedilmiştir.

Konumu ve Yeri

Mezar odası Juliopolis'in Nekropolü'nde, 494.62 m rakımda ve 40°4'25.1312''K - 31°40'15.4549''D koordinatlarında yer almaktadır.

Yazıt ve Tarihlendirme

Mezar odasında, kuzeydeki arkosolion nişindeki yazıt, araştırmacılar tarafından okunmuştur (Cinemre 2014, s. 408-409, 422-423, fig. 5-7; Onur, 2014b, s. 108, fig. 12). Kuzeydeki arkosolion nişinin içerisinde kırmızı ve yeşil boyalarla yapılmış staurogramın çevresinde üsluplaştırılmış bitkisel bir çelenk yer almaktadır. Çelenk içinde merkezde büyük bir staurogram, sol ve sağ altında ise Yunanca alfa (A) ve omega (ω) harfleri yer almaktadır. Bu harfler başlangıç ve bitiş olarak değerlendirilmektedir (Vahiy, 22, s. 13; Champlin, 1872, s. 723). Çelengin sağında Yunanca altı satır;

“Κύριε βοή-

θι τοῖς

οἰκοῦ-

σιν ἐν-

θά-

δε” ifadesi yer almaktadır. Sadeleştirildiğinde ise İngilizce “O lord, help those who rest here”, Türkçe “Tanrım burada yatanlara yardım et” yazmaktadır³ (Onur, 2014b, s. 108-111, fig. 12) (Foto. 2).

Araştırmacılar tarafından M392'nin kuzey duvarındaki staurogram ve yazıt incelenmiş, mezar odası, bireyler ve duvar resimleri analogik açıdan değerlendirilmeden 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada M392 numaralı mezar odasının Presbyter/Papaz Paulos'a ait olduğu belirtilmiştir (Cinemre, 2014, s. 408-409, 422-423, fig. 5-7; Onur, 2014b, s. 108-111, fig. 12). Analogi, üslup ve ikonografik açıdan incelendiğinde staurogramın 6.-7. yüzyılda resmedildiği, mezar odasının ise iki farklı dönemde (birinci evre 2.-4. yüzyıl, ikinci evre 6.-7. yüzyıl) kullanıldığı belirlenmiştir.

³ Staurogram r: 0.18,54 m.

Fotoğraf 2

Juliopolis, M392 Numaralı Presbyter Paulos'a Ait Oda Mezar, Kuzeydeki Staurogram ve Yazıt (AAMMKA 2012). / Juliopolis, Room Tomb M392 of Presbyter Paulos, Staurogram and Inscription on the North (AAMMKA 2012).

Mezardan 3.-4. yüzyıllara tarihlendirilen tek kulplu bir tane seramik kap parçası dışında, Roma ve Bizans dönemlerinde mezarlardaki tahta panelleri sabitlemek için kullanılan sekiz adet demir / metal çivi tespit edilmiştir. Tarihlendirme konusunda yeterli küçük buluntunun ele geçirilememiş olması mezar odasının, Juliopolis'teki Erken Bizans Dönemi buluntuları, mimari, duvar resimlerinin üslup ve ikonografisi ile staurogram tipolojisi üzerinden analogik değerlendirmeyi zorunlu kılmıştır. Karma tipli arkosolionlu mezar odasının kuzeydeki tekne mezarında, bireyin altında devşirme kapak taşları kullanılmıştır. Malzeme, teknik, üslup ve ikonografik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, M392'nin iki evreli olduğunu ifade etmek mümkündür. Yapının ilk evresi Juliopolis Nekropolü'ndeki 2-4 yüzyıl arasına tarihlendirilen mezarlarla paralellik göstermektedir. Mezar odası çeşitli sebeplerle boşaltılmış ya da yağmalanmıştır. 6.-7. yüzyılda tekrardan kullanılan mezar odasında, kuzeydeki tekne ve doğudaki klineye birer birey yatırılmıştır. Mezar odası plan açısından kayaya oyma tekniğinde inşa edilmiş, tek odalı, karma özellikli (tekneli ve klineli) ve üç arkosolionludur. Analogik değerlendirmeler kapsamında, çevresinde defne çelengi (?) bulunan ve aynı üslupta resmedilmiş kuzeydeki staurogram ile batıdaki staurogramı 6.-7. yüzyıllara tarihlendirmek, mezarın ikinci evresinin bu döneme ait olduğunu belirtmek son derece doğru olacaktır.⁴

⁴ 4. yüzyılda imparator Konstantin ve oğulları döneminde yaygınlaşan kristogramların (Hörandner ve Carr, 1991, s. 441; Popova, 2022, s. 268), İsa'nın zaferi ya da kendisini simgelediğine inanılmaktadır. Bundan dolayı da inançlı Hristiyanlar tarafından mezarlar ve çeşitli alanlarda sıkça kullanıldığı bilinmektedir (Lamberton, 1911, s. 522; Ermiş, 2011, s. 127). 5. yüzyıl ile kullanımı azalan (Lamberton, 1911, s. 522) ve 6. yüzyılın ikinci yarısı ile anıtsal anlamda kullanımı sona eren kristogramların (Hörandner ve Carr, 1991, s. 441) iki örneği M392'nin batı ve kuzey duvarlarında yer almaktadır (Onur, 2014b, s. 108). Araştırmacılar M392'deki staurogramları kristogram olarak değerlendirmiştir (Cinemre

M392’de batıdaki arkosolionun güneyinde yer alan staurogram (tau-rho), açık rho (P) tasarımıyla benzer örneklerden hareketle 6.-7. yüzyıla tarihlendirilmektedir. 6.-7. yüzyıllara tarihlenen benzer örnekler ve uygulamalar, tarihlendirme konusunda yardımcı olmaktadır (Heid, 2006, s. 1100-1147; Taş ve Özcan, 2015, s. 263-265, Kat. No.: 3-4; Uz ve Suata Alpaslan, 2018, s. 120-122, foto. 9-11). İsa’nın monogramlarından biri olan staurogram, Erken Hristiyan sembollerinden biridir. Mimari plastik eserler, duvar resimleri ve duvar resmi örneklerini çeşitli alanlarda görmek mümkündür (Filipova, 2018, s. 496-499). Benzer duvar resmi ve kırmızı boyalarla resmedilmiş uygulamaları Kuzey Makedonya Kalauzlija, Erken Hristiyan Mezarı, duvar resmi (Filipova, 2018, s. 498, 508), Kuzey Makedonya Strumica Kutsal 15 Martyrler Kilisesi’nin narteksinde (Filipova, 2018, s. 498, 508) görmek mümkündür. Roma ve Bizans mezarlarında Geç Antik ve Erken Bizans Dönemi’nde staurogramların ve çeşitli formlara sahip kristogram ile monogramların sıkça resmedildiği bilinmektedir (Sulzberger, 1925, s. 447-448).

Tasviri

Mezar odası kireçtaşı kayaya oyularak inşa edilmiştir. Oda mezar, tek odalı, karma özellikli (Kuzeydeki tekneli ve Doğu ve Batıdaki klineli), üç arkosolionlu (arcosolium) ve dromosludur. 2012 yılında mezarın ilk defa dromosu (giriş bölümü) tespit edilmiştir. Güneybatı-Kuzeydoğu yönündeki dromos 0.89 x 1.10 m ölçülerinde ve güneyden kuzeye alçalan şekilde inşa edilmiştir.

Dromosun kuzeyinde 0.35 x 0.41 m ölçülerinde kapı açıklığı bulunmaktadır. Bunun kuzeyinde içeriden kilitlenen, mezar odasının taş kapısı kapalı şekilde olup ilk defa kazı heyeti tarafından 2012 yılında in-situ durumdaki mezar odasına ulaşılmıştır. Soldan sağa açılan taş kapının sağında metal süngü teknikli bir kilit bulunmaktadır. Kapının kilidinin geçtiği U formulu yuva kurşunla tutturulmuş, soldan sağa sürgülü şekilde oluşturulmuş kilit dili ise demirden yapılmıştır (Foto. 3a-b).⁵

Kapının ardından kareye yakın dikdörtgen mezar odasına giriş sağlanır. Mezar odasının zemini ve tavanı çok düzgün bir yapıya sahip olmayıp batı, doğu ve kuzeyinde arkosolion nişli birer gömü alanı bulunmaktadır. Batı

ve doğudakiler benzer şekilde klinelidir. Kuzeydeki arkosolion nişinde ise ölünün yerleştirildiği tekne yer almaktadır. Batıdaki arkosolion nişi 1.58 m genişliğinde, 0.52 m derinliğinde, zeminden ise ortalama 0.50 m yüksekliğinde klineye sahiptir. Kline taş yapısından kaynaklı kalitesiz bir işçiliğe sahip ve yüzeyi çok düzgün değildir. Bu bölümde herhangi bir bireye ait iskelet kalıntısı tespit edilememiştir (Foto. 4-5a-b).

Fotoğraf 3a-b

Juliopolis, M392 Numaralı Presbyter Paulos’a Ait Oda Mezar, Dromos ve Kapının Görünümü (AAMMKA 2012). / *Juliopolis, Room Tomb M392 of Presbyter Paulos, View of the Dromos and Door* (AAMMKA 2012).

2013, s. 408-409, 422-423; Onur, 2014b, s. 108). İncelemeler neticesinde araştırmacının önerdiği 7. yüzyıl (Cinemre 2014, s. 408-409, 422-423, fig. 5-7) tarihlendirilmesini analogik verilerle desteklemek mümkündür. Analogik uygulamalar için bkz.: (Blaževska and Tutkovski, 2012, s. 16; Nikolić v.d., 2018, s. 216, 222; Rousseau, 2019, s. 7, fig. 5-6, 8; Popova, 2022, s. 268, Latimer, 2022, s. 26, Fig. 1.3).

⁵ Arkeolojik çalışmaları tamamlanan mezarın 2012 yılında duvar resimleri ve mimari yapısı restore edilmiştir. 2012 yılında sağlam olarak bırakılan mezar odası ve dromosun kuzeyindeki kapının kilit sistemi, hayalperest define avcıları tarafından tahrip edilerek mezar odasına ulaşılmıştır. Bunun üzerine mezar odası, elenmiş toprakla kapatılmıştır.

Fotoğraf 4

Juliopolis, M392 Numaralı Presbyter Paulos'a Ait Oda Mezar, Mezar Odası, Batıdaki Arkosolion Nişi (AAMMKA, 2012). / *Juliopolis, Chamber Tomb of Presbyter Paulos No. M392, Tomb Chamber, Arcosolion Niche to the West (AAMMKA, 2012).*

Doğudaki arkosolion nişi 1.53 m genişliğinde, 0.53 m derinliğindedir. Kline yerden 0.55 m yüksekliğe sahiptir. Klinenin üzerinde genç bir bireyin çürümüş iskeleti, in-situ durumda tespit edilmiştir. Buradaki bireyin başı güneyde, ayakları ise kuzeye uzanır vaziyettedir.

Kuzeydeki arkosolion nişi 1.55 m genişliğinde, 0.52 m derinliğinde ve 1.69 m yüksekliğindedir. 0.50 m iç derinliğine sahip tekne erişkin bir bireye ait çürümüş iskelet kalıntıları tespit edilmiştir. Buradaki bireyin başı doğu, ayakları ise batıya uzanmaktadır.

Kuzeydeki bireyin yerleştirildiği tekne, kireçtaşı kayanın kötü yapısından kaynaklı olarak düzgün şekilde oyulamamıştır. Teknenin güney duvarında büyük bir delik, üst kenarında ise kırık ve noksan kesimler mevcuttur. Mezarın üzeri, farklı uzunluk ve genişlikteki dört kapak taşıyla örtülmüş olup aralarında birleştirici malzeme kullanılmamıştır. Bu mezarın iki defa kullanıldığı, kapak taşları ve zemindeki devşirme levhalardan anlaşılmaktadır. Zemindeki devşirme kireçtaşı kapak taşları, ortalama 0.45-0.50 m genişliğe sahiptir (Foto. 6a-b-7a-b).⁶

Fotoğraf 5a-b

Juliopolis, M392 Numaralı Presbyter Paulos'a Ait Oda Mezar, Mezar Odası, Doğudaki Arkosolion Nişi ve İskelet / *Juliopolis, Chamber Tomb of Presbyter Paulos No. M392, Tomb Chamber, Arcosolion Niche to the East and Skeleton (AAMMKA, 2012).*

Fotoğraf 6a-b

Juliopolis, M392 Numaralı Presbyter Paulos'a Ait Oda Mezar, Mezar Odası, Kuzeydeki Arkosolion Nişi, Mezar Kapakları Açılmadan Önce ve Sonra. / *Juliopolis, Chamber Tomb of the Presbyter Paulos, Room M392, Tomb Chamber, Arcosolion Niche to the North, Before and After Opening the Tomb Covers (AAMMKA, 2012).*

⁶ Ortak işçilik ve tasarıma sahip devşirme kapak taşlarının, kentteki su kanal sistemine ait olduğu düşünülmektedir.

Resim 7a-b

Juliopolis, M392 Numaralı Presbyter Paulos'a Ait Oda Mezar, Mezar Odası, Kuzeydeki Mezar / *Juliopolis, Chamber Tomb of Presbyter Paulos No. M392, Burial Chamber, North Tomb* (AAMMKA, 2012)

İskelet Kalıntıları ve Küçük Buluntular

Mezarın daha önceki bir dönemde açılarak soyulduğu düşünülmektedir. Bu denli özenle hazırlanmış bir mezar odasında herhangi bir mezar hediyesinin bulunmamış olması şaşırtıcıdır. Mezar odasından kuzeydeki arkosolion nişli mezardaki kline üzerinde kırık bir seramik kap parçası günümüze ulaşmıştır. Tek kulp bölümü ve gövdenin yarısı günümüze ulaşan devetüyü renkli sıvı kabı, 3.-4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. İskeletlerin çoğu kireçtaşının yapısından dolayı çürümüş, iki bireyin de kafatasları kırılmıştır. Doğu klinede altı yaşlarında bir çocuk iskeleti, kuzeydeki teknede ise ortalama 35-45 yaş aralığında yetişkin bir erkeğe ait iskelet kalıntıları antropolojik incelemeler için Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne taşınmıştır. Kuzeydeki mezardan ahşap mezar tahtalarına ait sekiz demir çivi tespit edilmiştir. Ayrıca her iki mezarda da karbonlaşmış fragman ahşaplar tespit edilmiştir.

Üslup ve İkonografi

Mezar odasında, arkosolion nişlerinin her birinde kırmızı kök boylarla yapılmış süslemeler yer almaktadır. Batıdaki arkosolion nişinin güneyindeki düz yüzeyde, kırmızı kök boyayla oluşturulmuş staurogram (tau-rho) dikkat çekmektedir.

Arkosolion nişlerinde, niş yayını takip eden ortalama 0.4 m kalınlığında kırmızı bir bordür mevcuttur. Nişlerin birleştikleri köşelerde (kuzeybatı ve kuzeydoğu), kırmızı ve yeşil boylarla oluşturulmuş süslemeler bulunur. Ortada başak şeklinde alttan yukarıya doğru genişleyen ve kırmızı boylarla düzenlenmiş süslemenin üst bölümlerinde kırmızı birer nokta görülmektedir. Başak şeklindeki bu tasarımların iki yanında, arkosolion nişinin yayını takip eden, basit yapraklara sahip birer dal yer almaktadır. Zeytin dalına benzeyen bu tasarımlar tamamen üsluplaştırılmıştır. Kuzeydeki arkosolion

Fotoğraf 8a-b

Juliopolis, M392 Numaralı Presbyter Paulos'a Ait Oda Mezar, Mezar Odası, Batı ve Kuzey Duvarlar ile Staurogramlar / *Juliopolis, Chamber Tomb of Presbyter Paulos No. M392, Tomb Chamber, West and North Walls and Staurograms* (AAMMKA, 2012)

nişinin merkezindeki staurogram ile çelenk, kırmızı ve yeşil renklere sahiptir. Staurogramın içindeki Yunanca A ve ω harfleri ile sağındaki Yunanca dua yazıtı, kırmızı boylarla oluşturulmuştur (Foto. 8a-b).

Juliopolis'te Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen iki evreli kilisenin duvarlarındaki sıvalarda görülen boyalar, naosun kuzeydoğusundaki mezarın sıvasında görülen kırmızı boya, Menophilos ve Dinis'e ait M43 numaralı sarkofağın batıdaki girişin iç yüzeyinde kırmızı boylarla oluşturulmuş bölüm Menophilos, oğlu Doros ve onun eşi Dinis'e ait mezar yazıtındaki kazıma teknikli yazıtta kırmızı boyalar (Onur, 2014b, s. 109, 113, fig. 23-25), M392'nin duvarlarındaki kırmızı boya ile benzer üslup ve tozuma oranına sahiptir. Ayrıca M392'nin arkosolion nişleri ve yazıtında görülen kırmızı ve yeşil boyalar da kendi içinde benzer tozuma özelliğine sahiptir. Bu durum Juliopolis'te erken Bizans Dönemi'nde çağdaş bir uygulamanın olduğunu gösterir. Mevcut örnekler Erken Bizans Dönemi'ndeki ustaların üslup birliğine işaret etmektedir. Staurogram (tau-rho) ve kristogramların dini yapılar ile mezarlarda sıkça tasvir edilmesi, uygulamaların koruyucu bir güce sahip olduğu düşüncesiyle açıklanmaktadır (Garipzanov, 2018, s. 109-110). Roma Marcellinus ve Peter Katakompı (340-360) duvar resmi (Stoll-Ba Ba, 2021, fig. 275), Amasya Kirazlıdere Mezar Odası (5.-6. yüzyıl) duvar resmi (Uz ve Suata Alpaslan, 2018, s. 120-122, foto. 9-11) örneklerinde de staurogramlar kırmızı boylarla oluşturulmuştur. Bu durum mimari ve resim sanatı arasındaki ilişkiyle açıklanmaktadır.

Juliopolis'te kilise ve mezarların duvar resimlerindeki uygulamaların 6.-7. yüzyılda kırmızı boyayla tasvir edildiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Batı ve kuzey duvardaki staurogram, üslup açısından 6.-7. yüzyıl uygulamalarıyla benzerlik göstermektedir. 200-250 arasında staurogramı (P) oluşturan Yunanca tau (T) ve rho (P) harflerinin farklı şekillerde tasvir edildiği bilinmektedir (Hurtado, 2006, s. 209). 4. yüzyılda etkin bir kullanıma sahip olan bu staurogramların 5. yüzyıldan itibaren kullanımının azaldığı belirtilmektedir (Sulzberger, 1925, s. 448). İlk kullanımından itibaren değişime uğradığı ve çeşitli varyantlarının görülmeye başladığı staurogramların gelişimini, İsa'nın çarmıhını temsil eden tau (T) harfi üzerinden gözlemek çok zordur. Staurogramların değişim ve gelişimini, yardım etmek anlamında kullanılan rho (P) harfinin (Garipzanov, 2015, s. 7) tasarımı üzerinden yorumlamak mümkündür. Bilim insanları tarafından staurogram, ro haçı ya da chi-rho haçının farklı varyantları olarak yorumlanmaktadır (Le Blant, 1856, s. 68, 115; Frantz, 1929, s. 10; Norris, 1950, s. 130, fig. 186; Black, 1970, s. 319-326; Hamlin, 1972, s. 22-26; Sachs, Batstübner, Helga, 1988, s. 218; Petts, 2003, s. 105, fig. 43b). M392'de kuzey ve batı duvarlardaki staurogramlarda, rho (P) harfinin ucu açık şekilde işlenmiştir. Staurogramların çağdaş örneklerinden bazılarında rho (P) harfinin ucu açık bazılarında ise kapalıdır. Batı duvardaki staurogramı (P) oluşturan rho (P) harfi, üslup açısından 6.-7. yüzyıl uygulamalarıyla

çağdaştır. Staurogramın zengin bir tasarım ve yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu bilinmektedir (Frantz, 1929, s. 17-19). M392'de olduğu gibi rho (P) harfi, Roma ve Bizans Dönemi stelleri, sarkofağlar, madeni eserler ve sikkelerdeki paralelleriyle analogik açıdan benzerlik gösterir⁷ (Frantz, 1929, s. 11, 17-19, plate III, fig. 1-2).

M392'nin batı duvarındaki staurogram, üslup özellikleri açısından Arles, Fusignano, Milan, Rodez, Ravenna'daki açık rho (P) tasvirleriyle, kuzey duvarda A ve ω harfleri bulunan staurogram (P) ise Roma ve Ravenna'daki çağdaş tasvirlerle paralellik göstermektedir (Frantz, 1929, s. 17-19, 25). M392'nin kuzey duvarındaki staurogram (P), tarihte Galya olarak yorumlanan Batı Avrupa'daki açık rho (P) tasvirli staurogramlarla benzer üsluptadır. Afrika, İtalya ve Girit'te de tespit edilen açık rho (P) tasarımlı staurogramlar M392'le çağdaş ve üslup açısından benzerdir. Epigrafik ve nümizmatik kanıtlar bu uygulamalar açısından daha ikna edicidir. Özellikle staurogramlardaki R formunu temsil eden açık rho (P) uygulamaları 6.-7. yüzyıllara tarihlendirilen Batı Avrupa'daki benzer uygulamaları çağrıştırmaktadır (Le Blant, 1865, s. 1-151; Frantz, 1929, s. 25). Bu R tipinin Latince'den kaynaklandığı ve zamanla açık rho (P) uygulamalarına dönüştüğü ifade edilmektedir. Bu konuda çeşitli görüşler sunan bilim insanları da mevcuttur (Champlin, 1872, s. 724). Staurogramlar bölgesel farklılıklar neticesinde alfa (A) ve omega (ω) harfleriyle benzerlik göstererek tamamen sembolleştirildiği, mevcut duvar resimleri ve buluntular üzerinden anlaşılmaktadır (Frantz, 1929, s. 25). Alfa (A) ve omega (ω) harfleri üslup açısından dönemlere göre farklılık göstermektedir. M392'deki harfler üslup özellikleri açısından 6.-7. yüzyıl uygulamalarıyla çağdaştır (Fıratlı, 1990, pl. 60; Evans, Holcomb, Hallman, 2001, s. 20; Habas, 2015, s. 39-45; Uz ve Suata Alpaslan, 2018, s. 120-122, foto. 9-11; Baghos, 2018, s. 144-145; Friday, 2019, s. 44-60; Khalaf, 2021, s. 10, fig. 2).

Staurogramlar üslup açısından incelendiğinde görsel işlevi olan yazı araçlarıdır. İkonografik açıdan değerlendirildiğinde ise Hristiyan inancının sembolik ifadesi olarak yorumlanmaktadır (Hurtado, 2006, s. 225). Burada yatanların Tanrıdan yardım dilediklerinin göstergesi olan staurogramların iki örneğini M392'nin kuzey ve batı duvarlarında görmek mümkündür. Ayrıca M392'de, kuzeydeki arkosolion nişinin içinde, staurogram ve yazıt bir arada kullanılmıştır. Bu durum staurogramın sembolik tanımıyla dua yazıtının ikonografik açıdan anlamsal bütünlüğünü sunmaktadır.

⁷ Açık rho (P) olarak tanımlanan staurogramın Agen, Aniane, Arles, Athens, Besangon, Beziers, Bordeaux, Cologne, El Barah, Kononaya, Rhone, Tripoli, Worms gibi yerlerde ve çoğunlukla sahil beldelerinde rastlamak mümkündür (Frantz, 1929, s. 14, plate III; Hamlin, 1972, s. 25, fig. 3).

Ayrıca kuzeydeki staurogramda Alfa (A) ve omega (ω) harflerinin yer alması, ikonografik açıdan yaşamın başlangıcı ve sonuna işaretir (Vahiy, 22, s. 13). Burada görülen staurogramın 4. yüzyıldan itibaren mezarlarda çok sık işlenen bir form olduğu bilinmektedir (Champlin, 1872, s. 723). M392'nin kuzey ve batı duvarlarındaki staurogramlar da ikonografi ve mekân ilişkisini gözler önüne sermektedir. Ayrıca A ve ω harfleri kutsal kitaptaki "*Alfa ve Omega, birinci ve sonuncu, başlangıç ve son Ben'im*" ifadeleriyle açıklanmaktadır (Vahiy, 22, s. 13; Champlin, 1872, s. 723). Bu durum ikonografik açıdan değerlendirildiğinde mezarda uyuyanların duvar resimlerindeki staurogram ile İsa'nın yaşamın başlangıcı ve bitişine işaret etmektedir.

Restorasyon ve Konservasyon

2012 yılında mezar odasının ortaya çıkartılması ile birlikte mekanik temizlik işlemleri başlatılmış ve duvar resimleri, üzerindeki toz tabakasından arındırılmıştır. Mekanik temizlik işlemlerinde numaralı fırçalar, lateks eldiven, çeşitli çap ve boyutlara sahip plastik kaplar, ahşap çubuklar, pamuk, kuru ve ıslak bez, puar, bisturi, çeşitli dişçi aletleri, basınçlı su pompası, saf su ve hava ısıtıcı/kurutucu kullanılmıştır. Bu aşamada etrafa uçuşan ve zeminde biriken ince toz tabakası elektronik el süpürgesiyle toplanmış ve tekrardan boyaların yüzeyine yapışması engellenmiştir. Tozların yüzeyden arındırılması üzerine öncelikle kırmızı ve yeşil boyaların tozuma oranları belirlenmiştir. Ahşap çubuğun ucuna sarılı, saf suyla ıslatılmış pamuk, boyaların yüzeyinde çok bastırılmadan gezdirilmiş, bu sayede boyaların tozuma oranları belirlenmiştir. Bu işlemin ardından basınçlı su pompası kullanılmış, bezemelerin yüzeyine, hafiften başlanılarak sonradan arttırılmış saf su uygulanmış, yüzeydeki toz ve kirler tamamen temizlenmiştir.

Mekanik temizlik işlemlerinin ardından duvar resimlerinin değişime uğramaması için üzerinde sağlamlaştırma ve koruma yöntemleri uygulanmıştır.

Fotoğraf 9a-b

Juliopolis, M392 Numaralı Presbyter Paulos'a Ait Oda Mezar, Mezar Odası, Restorasyon İşlemleri / Juliopolis, Chamber Tomb of Presbyter Paulos No. M392, Tomb Chamber, Restoration Procedures (AAMMKA, 2012)

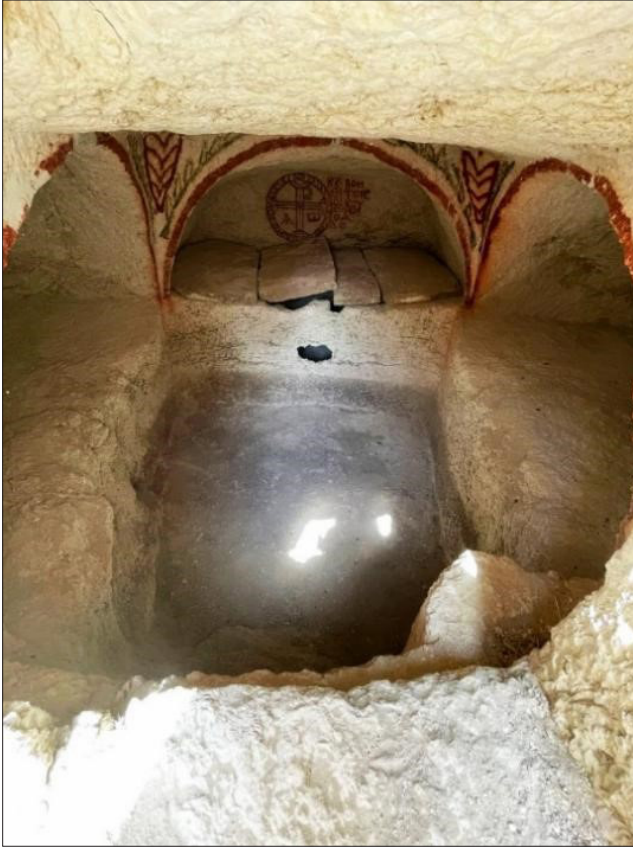
Duvarlardaki boyaların hava şartlarından etkilenmemesini sağlamak amacıyla yüzeye paraloid B-72 uygulanmıştır. Boyaların yüzeyine sürülen şeffaf koruyucu, 40/60 oranında etanol karışımı ile, %2 oranında hazırlanmıştır. Hazırlanan paraloid B-72 çözelti, dökülme riski olan oda mezarındaki kırmızı ve yeşil boyaların yüzeyine uygulanmış, bu işlem boyaların uzun yıllar korunmasını sağlamıştır. Esnek bir yapı malzemesi olan paraloid B-72, ani hava değişimleri ve olumsuz hava koşullarında yüzeyi kolaylıkla terk etmez, çatlamaz, bununla beraber mikroorganizmalardan az etkilenmektedir. Bu müdahale M392'nin resim programının korunmasını sağlamıştır. Mezar odasındaki temizlik ve korumaya yönelik uygulamalar, uzman restoratör ve konservatörler tarafından gerçekleştirilmiştir (Foto. 9a-b).

Mezar odasındaki iki bireye ait iskeletler analiz yapılmak üzere numaralandırılarak kaldırılmış, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne taşınarak antropolojik açıdan incelenmiştir. Duvar resimlerine koruma yöntemi uygulanmış, kapının metal kilidi ve kilidin yatay dilinin oturduğu U formu dili tutan yuvadaki kurşunlar sağlaştırılmıştır. Oda mezarın duvarlarındaki çatlak ve kırıklar, hazırlanan harç malzemeye doldurulmuş, çatlakların büyümesi ve taş parçalarının kopmasının önüne geçilmiştir. Bu işlemde çatlaklar ve kopmak üzere olan parçalar %3 oranında primal AC 33 yapıştırıcıyla sağlamlaştırılmıştır. Sağlamlaştırma işlemi bittikten sonra, orijinal harçların kenar kısımlarına koruma amaçlı bordür benzeri harç çekme işlemi uygulanmıştır. Tekrardan kapağı kapatılan mezarın girişi ve dromosu, elenmiş toprakla doldurulmuştur. Bu sayede mezar odasının tekrardan tahribatının önüne geçilmiştir (Foto. 10).

Fotoğraf 10

Juliopolis, M392 Numaralı Presbyter Paulos'a Ait Oda Mezar, Restorasyon İşlemleri Sonrası / *Juliopolis, Chamber Tomb M392 of Presbyter Paulos, After Restoration* (AAMMKA, 2012)

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Juliopolis'in Nekropolü'nde 2012 yılında tespit edilen M392 numaralı mezar, kireç taşı kayaya oyulmuş, tek odalı, karma özellikli, üç arkosolionlu plan tipinde inşa edilmiştir. Kuzeyde tekneli arkosolion, doğu ve batıda ise klineli birer arkosolion bulunmaktadır. Yapının ilk evresi 2.-4. yüzyıl, ikinci evresi ise 6.-7. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Erken dönemlerde içine lahitlerin konulduğu mezar odaları tercih edilirken Erken Hristiyanlık döneminde katakomplar, yer altı mezarları ve kayaya oyma mezarlar şeklinde düzenlenmiştir (Sancaktar ve Sezgin, 2020, s. 329). Klineli, arkosolionlu ve tek odalı Roma ve Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen M392'nin benzerlerini Adana, Afyon, Eskişehir, Safranbolu ve Yozgat çevresinde görmek mümkündür. Ayrıca tekneli ve klineli arkosolionun bir arada görüldüğü M392'nin benzerlerini Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görmek mümkündür (Şenyurt ve ark.,

2006, s. 45-47, 87, 106, 219, 201; Yortanoğlu, 2006, s. 34-37, Lev. 143-194, Kat. No. 571-597; Ivison, 2017, s. 160-175; Sancaktar ve Sezgin, 2020, s. 325-346; Toruk, 2020, s. 83-90). Arkosolion nişlerinin görüldüğü kemerli bölümlerde bireyler niş içindeki kline ya da lahitlere gömülmektedir (Ivison, 2017, s. 164). Burada kuzeydeki arkosolion içinde tekneye, doğu ve batıda ise klinelere ölümler yerleştirilmiştir. Karma teknikli bu düzenlemenin yapının ilk evresine ait olduğu, ikinci evrede kuzeydeki teknenin içine yerleştirilen devşirme kapak taşlarından anlaşılmaktadır.

Mimari üslup açısından nekropoldeki Roma mezarlarıyla çağdaş olan ve 6.-7. yüzyılda tekrardan düzenlenip yazıt ve tasvirlerle donatılmış spesifik kullanımlardan birini teşkil etmektedir. Mezardaki dini sembolik tasvirler Erken Bizans Dönemi'ndeki çağdaş eğilimlerin tipik bir örneğini sunmaktadır. Bu dönemde dini yapılar ve mezarlarda uygulanan staurogram (tau-rho) ve çeşitli haç türleri, mezarların dini kimliğine güç katmaktadır. Burada iki tane staurogram kullanılıp aynı zamanda dua yazıtına yer verilmiş olması, sembolik gücün etkisini arttırmaktadır.

Arkosolion nişlerinin birleşim yerlerinde, kırmızı ve yeşil boyalarla yapılmış, anlamları izleyici ve bağlam tarafından şekillendirilen tasvirler, dönemin kültürel mirasını yansıtmının yanında imgelerin senkretizmi ve değerliliğini yansıtmaktadır. Mezar dekorasyonu, dini inancın ayrıntılarının çoğunlukla Roma ve Bizans kültürel kimliğine bağlı olduğunu ve Geç Antik Çağ dinleri arasında özgürce imge alışverişinde bulunduğu kanıtlamaktadır. Bu durum defin geleneklerinin ve cenaze sanatının Hristiyanlaştırılmasında yenilik ve süreklilik açısından son derece önemlidir. Bu nedenle Roma'dan Bizans'a dönüşüm sürecinin tipik bir örneğini temsil eden M392'nin mezar odasında, kuzeydeki arkosolion nişli mezar, mimari ve yazıtlarıyla vurgulanmış, burada yatan bireyin diğerlerinden farklı olduğunu kanıtlamıştır. Nitekim yazıtlı ve staurogramlı mezarın, dromosun tam karşısında bulunmuş olması ve kline yerine tekneli şekilde inşa edilmesi de bunun delilidir.

Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi'nde gelişme gösteren ve değişen resim sanatı, çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Dini veya eskatolojik inançlara yönelik görselleri okumak çoğu zaman zordur. M392'nin duvarlarındaki tasvirlerinin sembolik olmaktan ziyade çağrışımcı olarak okunması, ölü gömme ritüelleriyle açıklanmaktadır.⁸

⁸ Mezarlardaki tasvirler tamamlanmış bir cenaze töreninin aksine, yaşayanlarla ölümler arasındaki ritüelin devam ettiğini yansıtır olabilir. Cenaze ritüelleri gibi mezarın kendisi de üslup ve ikonografi açısından yaşayanlar ile ölümler arasındaki bağlantı ve iletişimi göstermektedir. Oda mezarlar tıpkı ev gibi bir yapının ürünüdür. Bundan dolayı evlerdeki mimari ve tasvir anlayışının çeşitli varyantlarını mezarlarda görmek mümkündür. Mezarlarda, ölenin ve yaşayanın yararına prestij endeksleri kullanan, değişimden çok gelenek ve sürekliliği vurgulayan tasarımlar, sosyal ve dini oluşumları yansıtmaktadır. Duvar resmi hem duvar yüzeyini onayladığı hem de onun gerçekliğine meydan okuduğu için gerçek ve metafizik dünyalarla ilgili karmaşık fikirleri temsil etmektedir. Boyalı dekorasyon, bir dizi semiyotik referansı bünyesinde barındırırken, taklit edilen dünyayı hem onaylamakta hem de inkâr etmektedir.

Arkosolion nişlerinin köşelerinde yapraklarla donatılı dallar ve aralarındaki başak benzeri uygulamalar, serbest el tasarımıyla bezenmiştir. Kompozisyon tarzıyla doğaüstü bir mekâna işaret eden uygulamalarda göstergebilim referansların algılanması subjektiftir. Köşelerdeki bu tasarımları melek olarak yorumlamak subjektif bir yorumun uzantısıdır. Çünkü Erken Bizans Dönemi'ndeki kompozisyonlar çoğunlukla birden fazla fikre işaret etmektedir. Örneğin yapraklara sahip dallar karşılama ve selamlamada kullanılan sembolik tasarımlardır. Oda mezarındaki iki bireyin ölümü sonucunda uhrevi yolculuğuna uğurlanması durumuyla ilişkilendirilebilir.

Erken Bizans Dönemi'nde dini yapılarıdaki resim programı üslup ve ikonografik senkretizmin değerli olduğunu gösterir. Bu çerçevede imgeler, görsel ve entelektüel açıdan net, çoklu yanıt ve yoruma açık olarak anlaşılabilir. Staurogramlar, dini yapılar ve mezarlar için uygundur. Bunlar eskatolojik inançla özel bağlantı sunmaktadır. Bunlara ek olarak sembolik görüntülerin kullanılması, Geç Antik Çağ'ın devamında uygulanmıştır. M392'nin resim programı, yöreye özgü sanatsal üretimin göstergesidir. Tüm bu inceleme, değerlendirme ve analogik göstergeler neticesinde oda mezarın ilk evresini 2.-4. yüzyıl arasına, ikinci evresini ise 6.-7. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür. İkinci evredeki sembolik ve dini tasvirler, Juliopolis'in sanatsal ve tarihsel sürecine katkı sunar.

Staurogramlar M392 numaralı oda mezarı önemli kılmakta, bu durum yatan bireylerin inançlı olduklarıyla açıklanmaktadır. Bu gibi uygulamalar Hristiyanlar tarafından liturjik amaçlar doğrultusunda uygulanan pratiklerdir (Henig, 1984, s. 133). Staurogram (ϣ) Yunanca tau (T) ve rho (P) harflerinin üst üste gelmesiyle oluşturulmuş sembolik bir haçtır. Sembol Yunancada haç anlamına gelen σταυρος (stauros) kelimesini temsil eder (Taş ve Özcan, 2015, s. 256; Audlin, 2022, s. 1, 4). İsim, dua ve duaları belirten harflerden oluşan monogramlar, Erken Hristiyanların sembolizminde önemli bir yer edinmiştir (Maktal-Canko, 2023, s. 257). 4. yüzyıl öncesi ve sonrasında ortaya çıktığı konusunda bilim insanları tarafından tartışılan staurogramları (Sulzberger, 1925, s. 447-448; Hurtado, 2006, s. 212-218; Maktal-Canko, 2023, s. 259-260), 2. yüzyıldan itibaren İsa'nın adının kısaltması olarak çeşitli alanlarda görmek mümkündür (Murray, 1990, s. 726-732; Maktal-Canko, 2023, s. 259-260). Hristiyan el yazmalarında Tanrıyı ifade eden kelimeler ise çoğunlukla kısaltmalarla ifade edilmiştir (Nicklas, 2008, s. 12). Bu duruma *nomina sacra* adı verilmektedir (Heath, 2010, s. 544; Garipzanov, 2018, s. 29-29). Staurogramlarda, belirli harfler ve grafik işaretleri yardımıyla oluşturulan sembolik uygulamalara ilişkin erken Hristiyan söylemini tasvir etmektedir.

Staurogramlardaki *nomina sacra*nın bir varyantı Tanrı ve Kristolojik kavramların sembolik görsel temsillerine dönüştürülmüş halidir (Garipzanov, 2018, s. 29-29). Bu şekilde düzenlenmiş olan staurogramların en erken uygulamalarının mücevherler ve elyazmaları üzerinde yer aldığı ifade edilmektedir (Dresken-Weiland, 2019, s. 14). Staurogramın (ϣ) kökeninin 2. yüzyıldan öncesine dayandığı, Bodmer Papirüs 75'te (yaklaşık 175-225) görülen uygulamalarla desteklenmektedir (Nicklas, 2008, s. 12; Friday, 2019, s. 291). El yazmaları ve metinlerdeki staurogramların görülenin ötesinde anlam taşıdığı ve İsa ile ilişkilendirildiği belirtilmektedir. Pompeii'deki 1-3. yüzyıla tarihlendirilen graffitilerdeki metinlerle ilişkili olduğu ve İsa'nın çarmıha gerilmesiyle ilişkilendirildiği belirtilmektedir. Ortasında T, (tau) nomina sacra bulunmaktadır (Heath, 2010, s. 539-540, fig. 1-8; Balch, 2003, s. 55). Ayrıca tau (T) ve rho (P) harflerinin iç içe geçmiş uygulamaları, çarmıha gerilmiş bir adamın kafası şeklinde yorumlanmış ve bir tür haç üzerindeki piktogram olarak yorumlanmıştır (Jensen, 2000, s. 138). 2. ve 3. yüzyıla tarihlendirilen İncil elyazmalarında çarmıha germek anlamındaki tau (T) ve rho (P) harflerinin kullanıldığı bilinmektedir (Nicklas, 2008, s. 12-13). Staurogram tasvirli erken tarihli birçok papirüs bulunmaktadır (papirüsler 66, 75, 80 ve 91) (Nicklas, 2008, s. 12-13). Ayrıca haç ve çarmıha gerçek anlamlarına sahip nomina sacra örneği olarak papirüs 45 ve 46'da örnek olarak gösterilebilir (Balch, 2003, s. 55). 4. yüzyıl elyazmalarında ise bilinçli olarak uygulandığı bilinmektedir (Renaut, 2008, s. 1; Nicklas, 2008, s. 12). 2. yüzyıldan itibaren çeşitli varyantlarını gördüğümüz staurogramların, mezarlar ve farklı alanlarda uygulandığı bilinir (Champlin, 1872, s. 723-724; Frantz, 1929, s. 10-19; Norris, 1950, s. 130, fig. 186; Spitzing, 1989, s. 196-197). Hristiyanlığın ilk evrelerinde haçın olmadığı ve bu uygulamanın Aziz Pavlus tarafından oluşturularak sembolik hale getirildiği ve bu uygulamaların *nomina sacra* olduğu öğrenilmiştir (Sulzberger, 1925, s. 447; Heath, 2010, s. 544). Oluşum evresinde tau (T) harfinin önemi büyüktür. Çünkü staurogramlardaki tau (T) harfinin İbraniler arasında kutsal kabul edilip 2. yüzyıldan itibaren din adamlarının alımlarında uygulanmasıyla doğru orantılı olduğu düşünülmektedir (Sulzberger, 1925, s. 447).

Sataurogramlarda tau-rho (ϣ) birleşimi alfa (A) ve omega (ω) ile birlikte yazıldığında, Aϣω şeklinde bir form ortaya çıkar. Bu durum Tanrı, Meryem ve İsa'nın üçlü yapısıyla açıklanabilir (Audlin, 2022, s. 1, 4). Geç Antik Çağ'da bilinen monogramların staurogram (tau-rho) ve İsa'nın adına ait kristogramlarla (chirho, iota-eta, and iota-chi) benzerlik gösterdiği ifade edilir (Garipzanov, 2015, s. 6). Pagan sembolleri olarak ifade edilen erken uygulamalarının (Frantz, 1929, s. 10), zamanla Hristiyanlar tarafından yazıların yerine kısaltma olarak kullanılan sembolik uygulamalar ve bunlardan

biri olan staurogram (tau-rho) olduğu ifade edilmektedir (Garipzanov, 2015, s. 6). Bazı bilim insanları ise bu görüşün çok da doğru olmadığı görüşünü kabul etmektedir (Black, 1970, s. 323).

Staurogramların 2. yüzyılın sonlarında haç (σταυρός) ve çarmıha germek (σταυρώω) kelimelerinin orta harfleri olan Yunanca (ταυρ) kısaltması olarak ortaya çıktığı düşünülür (Garipzanov, 2015, s. 6). İsa'ya atıfta bulunmak için geliştirilen staurogram aynı zamanda haç monogram olarak da adlandırılmaktadır (Frantz, 1929, s. 10; Sachs, Batstübner, Helga, 1988, s. 218; Nicklas, 2008, s. 12). 3. yüzyılın başına tarihlendirilen üç Hristiyan el yazmasında çarmıha gerilmek anlamında tau-rho kullanılması, erken tarihli uygulamalar olarak kabul edilir (Hurtado, 2006, s. 207, 210, 214; Nicklas, 2008, s. 12-13). Çok geçmeden ilahi bir otoritenin sembolü haline geldiği düşünülen staurogramın (P), çarmıhtaki İsa'nın Erken Hristiyan evresindeki görsel ifadesi olduğu belirtilmektedir. Bu evrede (tau-rho, chi-rho, iota-eta) gibi harf kombinasyonları ideografik anlamlar kazanmıştır. 4. yüzyılda Suriyeli Efraim'in haçın kendilerine yol gösterdiği ve çarmıhın kurtuluş olduğu yönündeki ifadeleri, sembolizminin gücünü göstermektedir (Hurtado, 2006, s. 207-208; Garipzanov, 2015, s. 6-7). Tau-rho sembolü Hristiyanlıktan önce bir kısaltma olarak kullanılmış olmasına rağmen İsa ile özdeşleştirilerek önemli bir sembol haline gelmiştir (Hurtado, 2006, s. 207-208). Hristiyan yazıcılar onu kendi ihtiyaçları için benimsemiş, Suriyeli Efraim'in haç konusundaki ifadeleri kısa sürede tau (T) harfinin haç, rho (P) harfinin ise yardım kelimesiyle birleştirilmesine sebep olmuştur (Garipzanov, 2015, s. 7). M392'de kuzeydeki staurogramın yanındaki metinde "*Tanrım burada yatanlara yardım et*" ifadesi de (Onur, 2014b, s. 108, fig. 12) sembolizm ve dua yazıtının tutarlılığını göstermektedir. Geç Antik Çağ'da İsa'yı işaret eden grafik sembollerle apotropaik uygulamalar, mezarlarda sıkça uygulanmıştır (Garipzanov, 2015, s. 7; Popova, 2022, s. 268). M392'nin duvar resimleri bunun özgün örneğidir. Kuzey arkosolionda staurogramın sağındaki yazıt tek kesin olanı göstermenin yanında Juliopolis'teki Hristiyanların inanç sistemine kanıt sunmaktadır.⁹

Staurogramlarda Yunanca alfa (A) ve omega (ω) harfleriyle tau-rho staurogramını çevreleyen çelenk tasarımı Geç Antik Çağ resimlerinde sıkça uygulanmıştır. Mezarlardaki çelenk tasvirleri, ölen kişiye sembolik açıdan sürekli adak işlevi görmesinin yanı sıra, özel statü göstergesi simgelerdir. Hristiyan bağlamında değerlendirildiğinde ise çelenkler ölümsüzlük ve ardından sonsuz yaşamla ilişkilendirilir. Aziz Pavlus'un ifade ettiği gibi "*Yarışa katılan herkes kendini her yönden denetler. Böyleleri bunu çürütyüp gidecek bir defne tacı kazanmak için yaparlar. Bizse hiç çürümeyecek bir taç için yapıyoruz*" (Korintliler I, 9, s. 25). Bu ifadede bahsi geçen çelenk Hristiyanların ölüm liturjisinde büyük öneme sahiptir. Bilim insanları, Paganlar, Yahudiler ve Hristiyanlar'a ait nesnelerin etrafındaki çelenklerin onları koruyan ve kutsayan bir güç olduğunu ifade etmektedir (Goodenough, 1965, s. 42, 62; Rousseau, 2019, s. 7, fig. 8). Bu durum M392 numaralı oda mezarda kuzeydeki arkosolion nişinde yer alan staurogram ve çelenk uygulamasının, mezarda uyuyanların liturjik açıdan korunduklarını düşündürür.

Erken Bizans Dönemi'nde Anadolu'nun çeşitli yerleri ve imparatorluk sınırlarının içindeki diğer yerleşimlerde bulunan mezarlarda *kristogram* ve tau-rho haçının sıkça tasvir edildiği bilinmektedir.¹⁰ M392'deki staurogramları tipolojik açıdan değerlendirdiğimizde ise 3 numaralı örneklerle benzerlik göstermektedir (Hörandner ve Carr, 1991, s. 441). Kuzeyde ve batıdaki staurogramlar birbirleriyle benzer üslupta resmedilmiştir. Frantz tarafından gerçekleştirilen kapsamlı araştırmaya göre ise tip 1a grubundaki uygulamalar (Frantz, 1929, s. 11, fig. 1) M392'deki staurogramlarla paralellik gösterir. Buradaki uygulamalarda rho (P) harfi açık rho (P) olarak tanımlanmıştır (Frantz, 1929, s. 11-12, fig. 1). Uygulamalar formu, renk ve çevrelerindeki çelenk tasarımı açısından 4.-7. yüzyıl uygulamalarıyla benzerlik göstermektedir. Amasya Kirazlıdere Mezar Odası (5.-6. yüzyıl), duvar resmi (Uz ve Suata Alpaslan, 2018, s. 120-122, foto. 9-11), İtalya Fonte'deki San Giovanni Vaftizhanesi (5. yüzyıl) kubbe iç yüzey (Jensen, 2011, s. 192; Stoll-Ba Ba, 2021, fig. 277), Afrika tipi kırmızı hamurlu kap (Stoll-Ba Ba, 2021, fig. 277), stel, sarkofag

⁹ Mezar odalarındaki kompozisyonlarda staurogramlar yaygın bir kullanıma sahiptir. Özellikle chi-rho ve tau-rho harflerinden oluşan uygulamaların, 5. yüzyılda zengin bir kullanıma sahip olması, dönemin dini ve siyasi ilişkileriyle açıklanabilir (Garipzanov, 2018, s. 70-75). 5. yüzyıl ve 6. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte Golgotha haçı ile çarmıhta İsa tasvirleri ön plana çıkmaya başlamış ve Ortaçağ'a kadar tutkulu bir şekilde tercih edilmiştir. Sembolik tasvirlerin insanlığa sonsuz yaşam paradoksu sunması ve Hristiyanlığın sembolü haline gelmesiyle haç formları ön plana çıkmıştır (Podskalsky, 1991, s. 549; Popova, 2022, s. 268). 6. yüzyıldan itibaren anıtsal anlamda kullanımı sona eren kristogramların (Hörandner ve Carr, 1991, s. 441) 691-692'deki Konsil sonrasında tamamen terk edildiği bilinir (Onur, 2014b, s. 108).

¹⁰ Konstantin monogramlarının 300'den çok önceye gitmediği ifade edilmektedir (Butler, 1922, s. 181; Rousseau, 2019, s. 7). Geç Antik Çağ'ın ayin, kültür ve sanatında özel bir yere sahip kristogramların 2.-3. yüzyıl yazılı kaynaklarında sınırlı kullanıma sahip olduğu 4. yüzyılda imparator Konstantin ve oğulları döneminde yaygınlaştığı bilinmektedir (Hörandner ve Carr, 1991, s. 441; Popova, 2022, s. 268). Bunlar İsa'nın yani Christos'un ilk iki harfi Chi (X) ve Rho (P)'nin bir arada kullanımıyla oluşmuştur. Çünkü Hristiyanlıkta ölüm alanı olan nekropoller, koimeterion (uyuma yerleri) olarak tanımlanmaktadır (Clark, 1998, s. 109-110). İsa'nın zaferi ya da kendini simgeleyen bu sembollerin kullanımı 5. yüzyıldan sonra azalmıştır. 4. yüzyılda Hristiyanlar tarafından inanışın göstergesi olarak katakomplarda kullanılmıştır (Lamberton, 1911, s. 522; Ermiş, 2011, s. 127).

ve çeşitli küçük el sanatları (6.-7. yüzyıl) (Fıratlı, 1990, pl. 60; Mathews, 1993, fig. 19; Wamser, 2004, s. 128, Kat. No. 164; Hurtado, 2006, s. 207-212; Taş ve Özcan, 2015, s. 263-265, Kat. No.: 3-4; Garipzanov, 2015, s. 7; Feio, 2018, fig. 5; Renaut, 2008, s. 1-2; Guirguis, 2020, s. 536; Popova, 2022, s. 268) ve daha birçok yapıdaki uygulamayla dini yapılarda görülen ortak tasvirleri hatırlatmaktadır.¹¹

M392'nin batı ve kuzey duvarlarında staurogram (⌞) bulunması, kelime anlamındaki tau (T) çarmıha gerilmek (Hurtado, 2006, s. 214) ve yardım etmek anlamında kullanılan rho (P) harfinin (Garipzanov, 2015, s. 7) sembolik anlamları, mezarda uyuyanların İsa'nın yolundan giderek özgürlüklerine kavuştuklarını düşündürmektedir. Tau (T) ve rho (P) harflerinin birleşiminden ortaya çıkan staurogramların yardım et anlamındaki sembolik ifadesi (Garipzanov, 2015, s. 7), M392'nin kuzeydeki arkosolion nişinde

bulunan “*Tanrım burada yatanlara yardım et*” (Onur, 2014b, s. 108, fig. 12) yazılı Yunanca dua metniyle örtüşmektedir. Bu durum mezarın Erken Bizans Dönemi'ndeki temel işlevi, sembolik anlamları, tasviriyle dua metnindeki tutarlılığı gösterir. İsa'nın çarmıha gerilmesi zafer olarak yorumlanmaktadır. Bundan dolayı çeşitli haç varyantları, dini yapılar ve mezar yapılarında sıkça tasvir edilmiştir (Hurtado, 2006, s. 207-208, 219; Garipzanov, 2015, s. 6-7). Çarmıha gerilen İsa'nın sembolik ölümü, onun Tanrıya/özgürlüğe ulaşması olarak yorumlanırken, M392'de yatmakta olan bireylerin mezar odasındaki staurogramların da inançları doğrultusunda zafere ulaştıklarını sembolik açıdan göstermektedir. Tespit edilen veriler Juliopolis'te inançlı Hristiyanların 4. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar varlığını göstermektedir. (Foto. 11).

Fotoğraf 11

Juliopolis, Kırmızı Hamurlu, Afrika Tipi İthal Seramik Parçası (5.-7. Yüzyıl) (AAMMA, 2024). / *Juliopolis, Red Clay, African Imported Ceramic Fragment (5th-7th Century)* (AAMMA, 2024).

¹¹ Uygulamalar rho (P) formu, renk ve çevrelerindeki çelenk tasarımı açısından; Sardes'teki Chrysanthios'un mezarının (280-400) güney duvarı (Rousseau, 2019, fig. 5-6), Sardes'teki resimli mezarın (3.-4. yüzyıl) batı duvarı (Rousseau, 2019, s. 7, fig. 8), Stobi Eski Episkoposluk Bazilikası (4. yüzyıl) kuzey apsis duvar resmi (Blaževska ve Tutkovski, 2012, s. 16), Sırbistan Niş Çapalı Mezar duvar resmi (Nikolić ve ark., 2018, s. 216), Yunanistan Lefkada Lyson ve Kalikles Mezarı (4. yüzyıl) duvar resmi (Nikolić v.d., 2018, s. 216, 222), İngiltere Lullingstone'daki (4. yüzyıl) duvar resmi (Latimer, 2022, s. 25-26, fig. 1.3), Roma Marcellinus ve Peter Katakompı (340-360) duvar resmi (Stoll-Ba Ba, 2021, fig. 275) ile kısmen benzerlik gösterir.

SONUÇ

Juliopolis Nekropolü'nde 1999 yılı ve sonrasında gerçekleştirilen çalışmalarda çoğunluğu Roma Dönemi olmak üzere Roma ve Erken Hristiyanlık dönemlerine ait birçok mezar tespit edilmiştir. İncelenen mezarlardan tespit edilen buluntular çoğunlukla 2.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir (Onur, 2014b, s. 105-109, fig. 6-13; Sağır ve ark., 2015, s. 154-162). Kent Erken Bizans Dönemi'nde önemli bir yerleşim alanıdır. Nekropolün kuzeyinde inşa edilen kilise, nekropoldeki mezar ve mezar buluntuları, yazıtlar (Onur, 2014b, s. 101-113; Sağır ve ark., 2015, s. 154-162) ile duvar resimlerine ait fragman kalıntıları, Juliopolis'in Bizans Dönemi hakkında önemli bilgiler sunmakta, yerleşimin 4.-7. yüzyıl arasında güçlü bir Bizans kenti olduğunu göstermektedir. Kilisede görevli rahiplerden Maria'nın oğlu Presbyter/Papaz Paulos ve Papaz Eutykhios gibi çeşitli din adamlarının Juliopolis'te görev yaptığı, elde edilen verilerle desteklenmiştir. Ayrıca din adamlarına verilen önemi, kilisenin içindeki mezar buluntuları ile Diyakoz Athenoklia ve Papaz Paulos'a ait mezarın özenli işçiliği ve duvar resimleri, kentin önde gelenlerine verilen özenin delilidir.

6. yüzyılda imparator Iustinianus, Juliopolis'in nehirde oluşan sel taşkınlarından daha fazla etkilenmemesi için kentte güçlü bir köprü inşa ettirmiş, köprü'nün doğusuna dalgakıran (promachon) adı verilen sel savarlar yaptırmıştır. Nehirde gerçekleştirilen araştırmalarda 6. yüzyıla tarihlendirilen *promachona* ait kalıntıların büyük bölümünün günümüze ulaştığı görülmektedir. Ayrıca kış mevsiminde yolcuların sığınağı olması için köprü'nün batısına da bir kilise yaptırmıştır. Tespit edilen iki evreli kilisenin ikinci evresi bu döneme tarihlendirilmektedir (Prokopius, 1941, s. 331-333 / Procopius, VII, s. V). Tüm inşa faaliyetleri kentin Erken Bizans Dönemi'nde güçlü bir yerleşim olduğuna işaret eder. Nekropoldeki mezar buluntuları ve yazıtlar da bunu desteklemektedir (Sağır ve ark., 2015, s. 154-162).

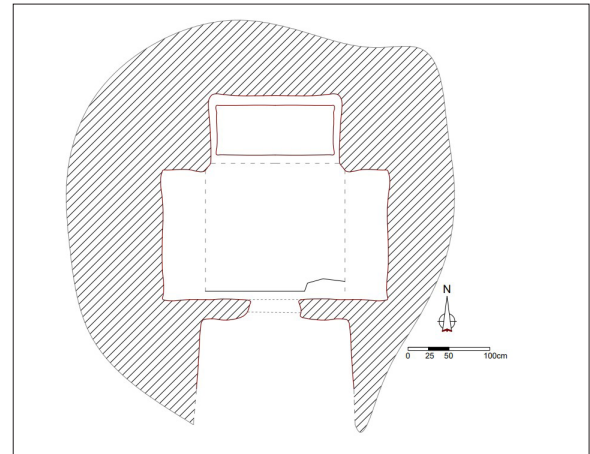
Bizans Dönemi'nde çeşitli mezar tiplerine gömülerin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Oda mezar ve arkosolion nişli mezar bunlardan bazılarıdır (Kazhdan ve Bouras, 1991, s. 2092). Nekropolde Bizans Dönemi'ne ait lahit mezar, *sarkofag*, oda mezar, basit taş örgü mezar ve basit toprak mezar tespit edilmiştir. Çeşitlilik gösteren mezar tipolojisi, kentte farklı ekonomik duruma sahip bireylerin varlığına işaret etmektedir. Roma ve Erken Bizans dönemlerine ait mezarlarda gerçekleştirilen incelemelerde, bazı mezarlardan 2.-4. yüzyıl arasına tarihlendirilen stel ve yazıtlar tespit edilmiştir (Onur, 2014b, s. 103, 109, 113, fig. 23-25). M392 numaralı mezar odası ise varlıklı Bizanslı bir ailenin gömü alanıdır. Özellikle mezar odasında kuzeydeki

mezar, mezar yazıtı ve bu alanda duvar resimlerinin yoğunlaşması, bireyin altındaki özenli levhalar tamamen bu durumun göstergesidir. Erken Bizans Dönemi'nde ilk defa mezar inşa edildiği gibi buradaki örnekte de Roma Dönemi mezarlarının ikinci defa kullanımı söz konusudur. Mezarların ikinci evresi, kilise ve surların ikinci evresi ile çağdaştır. Bu durum kentin, Erken Bizans Dönemi'nde dini, sivil ve sosyal yapılaşmasına işaret etmektedir. Özellikle nekropol ve kilisenin içindeki din adamlarına ait mezarların özenli şekilde tasarlanması, dini sembolik ve ifadesel tasarımları da bunun göstergesidir.

Resim programı Erken Bizans Dönemi üslup ve ikonografinin senkretizminin çok değerli olduğunu yansıtmaktadır. Bu çerçevede tasvirler, görsel ve entelektüel açıdan yoruma açık ve daha geniş bir sembolik yorum yelpazesini sunmaktadır. Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi'nde çoğunlukla mezar yapılarında resmedilen staurogramların bir varyantını sunan M392'deki imgeler, İsa ile ilişkilendirilmenin yanında ikonografik olarak yaşamın başlangıç ve bitişini sembolize etmektedir. Kuzeydeki arkosolion nişindeki yazıtta da olduğu gibi kuzey ve batıdaki staurogramlar, mezarda uyuyanlar için İsa'dan yardım dilendiğini ifade etmektedir. M392'nin dekorasyonu, dini inancın ayrıntılarını sunmasının yanında resim sanatı açısından Erken Bizans Dönemi kültürel kimliğine bağlı olduğunu göstermektedir. Staurogramdaki açık rho (P) tasarımı ve analogik veriler ışığında, M392 numaralı Presbyter/Papaz Paulos'a ait oda mezarın ikinci evresini 6.-7. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür. Ayrıca mezarın duvarlarındaki kutsal yazı ve sembolik tasvirlerin ise yerel bir işçilik kapsamında üretildiğine, bölgede mezar kültürü ile süregelen bir işçiliğin varlığına işaret eder (Çizim 1).¹²

Çizim 1

Juliopolis'te M392 Numaralı, Presbyter Paulos'a Ait Oda Mezarın Planı / Plan of Room Tomb M392 at Juliopolis, belonging to Presbyter Paulos (D. Gür ve C.Cüneyt, 2024)

¹² Mezar odasının ölçüleri 2012 yılında Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde görevli uzman arkeologlar tarafından alınmıştır. Mezar odası günümüzde kapalı olduğu için 2012 yılında hazırlanan röleve çizimleri üzerinden AutoCAD ortamında planları hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Arslan, M., Metin, M., Cinemre, M. O., Çelik, T. ve Devecioğlu, Ü. (2011). Juliopolis Nekropolü 2009 yılı kurtarma kazısı. *19 Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 271-304.
- Arslan, M., Metin, M., Cinemre, M. O., Çelik, T. ve Türkmen, M. (2012). Juliopolis Nekropolü 2010 yılı kazı çalışmaları. *20 Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 169-188.
- Audlin, J. D. (Çeviren). (2022). *The Staurogram reassessed-the gospel of John: The original version restored and translated*. 3(8), 1-4.
- Avcu, F. (2020). Two New Milestones from the Territory of Juliopolis. *GEPHYRA*, 19, 165-172.
- Avcu, F. ve Doğan, Y. (2014). Epigraphic research around Juliopolis II: New Inscriptions from Nallıhan. *Gephyra*, 11, 85-99.
- Baghos, M. (2018). Christ, Paradise, Trees, and the cross in the Byzantine art of Italy. *International Journal of Orthodox Theology*, 9(2), 112-155.
- Balch, D. L. (2003). The Suffering of Isis/Is and Paul's Portrait of Christ Crucified (Gal. 3:1): Frescoes in Pompeian and Roman Houses and in the Temple of Isis in Pompeii. *The Journal of Religion*, 83(1), 24-55.
- Belke, K ve Restle, M. (1984). *Tabula Imperii Byzantini Galatien und Lykaonien*. Wien.
- Black, M. (1970). The Chi-Rho Sign Christogram and / or Staurogram?. W. Ward Gasque ve Ralph P. Martin (Ed.), *Apostolic History and the Gospel: Biblical and Historical Essays presented to F. F. Bruce on his 60th Birthday* (s. 319- 326) içinde. Paternoster Press.
- Blaževska, S. ve Tutkovski, M. (2012). Episcopal Basilica in Stobi. *Early Christian Wall Paintings from the Episcopal Basilica in Stobi*. North Macedonia: National Institution Stobi, 9-20.
- Büyükarakaya, A. M., Alpagut, A., Çubukçu, E. ve Cavalli, F. (2018). Juliopolis (Iuliopolis) antropolojik araştırmaları: İlk çalışmalar. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 111-126.
- Champlin, J. D. (1872). The Monogram of Christ. *Appletons' Journal Literature Science, and Art*, Vol. 8, 723-724.
- Cinemre, M. O. (2014). Juliopolis Nekropolü 2012 yılı kazı çalışmaları. *22 Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 407-426.
- Clark, G. (1998). Bodies and Blood: Late Antique Debate on Martyrdom, Virginity and Resurrection. D. Montserrat (Ed.), *Changing Bodies, Changing Meanings: Studies on the Human Body in Antiquity* (s. 99-115) içinde. Routledge.
- Dawes, E. ve Baynes, N. H. (1948). *Three Byzantine Saints: Contemporary Biographies of St. Daniel the Stylite, St. Theodore of Sykeon and St. John the Almsgiver*. London.
- Doğan, Y. ve Avcu, F. (2018). Nallıhan ve çevresinden yeni yazıtlar II. *OLBA*, XXVI, 415-429.
- Dresken-Weiland, J. (2019). The Cross, the Iconography of the Crucifixion and the Relics of the Holy Cross. H. Röckelein, G. Noga-Banai ve L. Pinchover (Ed.), *Devotional Cross-Roads Practicing Love of God in Medieval Jerusalem, Gaul and Saxony* (s. 11-35) içinde. Göttingen University Press.
- Ermış, Ü. M. (2011). Son yıllarda ortaya çıkarılan mezar odaları ışığında İznik nekropoller. *TÜBA-AR*, 14, 121-139.
- Evans, H. C., Holcomb, M. ve Hallman, R. (2001). The Arts of Byzantium. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 58(4), 4-68.
- Feio, J. (2018). Architectonical Representations in Early Christian Funerary Laudaes in Conuentus Pacensis (Portugal). M. Şahin (Ed.), *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri - IV Olympos Araştırmaları-II* (s. 26-43) içinde. Uludağ Üniversitesi Yayın Evi.
- Fıratlı, N. (1990). La Sculpture Byzantine Figure au Musée Archéologique d'Istanbul. *Maison neuve*.
- Filipova, S. (2018). Early Christian Iconography-The Role of the Cross and Variants of Crosses Present in the Art Works in Macedonia. A Stanev (Ed.), *International Scientific Conference the Basilica of St. Sophia During the Transition from Paganism to Christianity Sofia* (March 11-13, 2014), Vol. VII (s.494-511) içinde. Sofia.
- Frantz, M. A. (1929). The Provenance of the Open Rho in the Christian Monograms. *American Journal of Archaeology*, 33(1), 10-26.

- French, D. (1981). *Roma Çağında Küçük Asya'daki Yollar ve Mil Taşları Fasikül I: Hacı Yolu / Roman Roads and Milestones of Asia Minor Fasc. I: The Pilgrim's Road*. British Institute of Archaeology at Ankara.
- Friday, J. S. (2019). *Iota Alpha Omega Motif*. Kindle Direct Publishing.
- Galanti, A. (1951). *Ankara Tarihi I*, Tan Matbaası.
- Garipzanov, I. (2015). The rise of graphicacy in Late Antiquity and the Early Middle Ages. *Medieval and Renaissance Studies*, 46(2), 1-22.
- Garipzanov, I. (2018). *Graphic Signs of Authority in Late Antiquity and the Early Middle Ages, 300-900*. Oxford University Press.
- Goodenough, E. R. (1965). *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*. Pantheon Books.
- Guirguis, M. N., Dewidar, K. M. Kamel, S. M. ve Iscandar Maged F. (2020). Categorization of symbolism in religious architecture; a case study of the Coptic Orthodox church architecture. *Alexandria Engineering Journal*, 59(1), 533-545.
- Güney, H. (2018). New Inscriptions from Northeast Phrygia: The Cult of Hosios and Dikaioi. *GEPHYRA*, 15, 101-117.
- Habas, L. (2015). Crosses in the Mosaic Floors of Churches in Provincia Arabia and Nearby Territories, Against the Background of the Edict of Theodosius II. *JMR*, 8, 33-60.
- Hamlin, A. (1972). A Chi-Rho-Carved Stone at Drumaqueran, Co. Antrim. *Ulster Journal of Archaeology Third Series*, 35, 22-28.
- Heath, J. (2010). "Nomina Sacra" and "Sacra Memoria" Before The Monastic Age. *The Journal of Theological Studies*, 61(2), 516-549.
- Heid, S. (2006). Kreuz. F. J. Dölger, J.H. Waszink, H. Lietzmann, T. Klauser ve E. Dassman (Ed.), *Reallexikon für Antike und Christentum Vol 21* (s. 1100-1147) içinde. Hiersemann.
- Henig, M. (1984). *Religion in Roman Britain*. BT Batsford, Ltd.
- Hörandner, W. ve Carr, A. W. (1991). Christogram. A. P. Kazhdan (Ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium I* (s. 441) içinde. Oxford University Press.
- Hurtado, L. W. (2006). The Staurogram in Early Christian Manuscripts: the Earliest Visual Reference to the Crucified Jesus. T. J. Kraus ve T. Niklas (Ed.), *New Testament Manuscripts: Their Text and Their World* (s. 207-226) içinde. Brill.
- Iverson, E. A. (2017). Funerary Archaeology. P. Niewöhner (Ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia, From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* (s. 160-175) içinde. Oxford University Press.
- Jensen, R. M. (2000). *Understanding Early Christian Art*. Routledge.
- Jensen, R. M. (2011). *Living Water: Images, Symbols and Settings of Early Christian Baptism*. Brill, Vigiliae Christianae Supplementary Series.
- Kaya, T. (2020). *Routes and Communications in Late Roman and Byzantine Anatolia (ca. 4th-9th Centuries A.D.)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Kazhdan, A. P. ve Bouras, L. (1991). Tomb. A. P. Kazhdan (Ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium I* (s. 2092) içinde. Oxford University Press.
- Khalaf, A. M. (2021). Floral Mural Paintings of the Holy Virgin Mary Church in Dayr ElGanadla, Asyut. *JAAUTH*, 21(4), 1-16.
- Lamberton, C. D. (1911). The Development of Christian Symbolism as Illustrated in Roman Catacomb Painting. *American Journal of Archaeology*, 15(4), 507-522.
- Latimer, A. L. (2022). *Decoding Symbolic Signification in Late Antiquity: An Analysis of the Adoption of the 'Constantinian' Monogram in the Fourth Century* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Alberta Üniversitesi.
- Le Blant, E. (1865). *Inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieures au VIIIe siècle, I*. Impr. Impériale.
- Maktal-Canko, D. (2023). Bizans Sanatında Monogram. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 18, 257-281.
- Mathews, Thomas. (1993). *The Clash of Gods: A Reinterpretation of Early Christian Art*. Princeton University Press.
- Mitchell, S. (1974). The Plancii in Asia Minor. *The Journal of Roman Studies*, 64, 27-39.
- Murray, C. (1990). Art. Kreuz. III. Alte Kirche. *Theologische Realenzyklopädie*, XIX. 726-732.

- Nicklas, T. (2008). Das Christentum der Spätantike: Religion von "Büchern", nicht (nur) von Texten Zu einem: Aspekt der "Materialität von Kommunikation". *TC. A Journal of Biblical Textual Criticism*, 13, 1-14.
- Niewöhner, P. (2011). Germia and Vicinity Western Galatia During the Roman and Byzantine Period. *28. Araştırma Sonuçları Toplantısı (24 - 28 Mayıs 2010, İstanbul)*, 1, 47-66.
- Nikolić, E., Rogić, D. ve Grašar, J. (2018). Architectural Space in the Wall Painting of the Roman Tomb in Brestovik. M. Korac (Ed.), *VIVERE MILITARE EST From Populus to Emperors - Living on the Frontie, Volume II* (s.195-268) içinde. Institute of Archaeology Press.
- Norris, H. (1950). *Church Vestments: Their Origin and Development*. E. P. Dutton and Company.
- Onur, C. (2014b). Epigraphic Research around Juliopolis III: Roman and Byzantine Inscriptions from Doğandere and Juliopolis. *GEPHYRA*, 11, 101-113.
- Onur, F. (2014a). Epigraphic Research around Juliopolis I: A Historical and Geographical Overview, *Gephyra*, 11, 65-83.
- Petts, D. (2003). *Christianity in Roman Britain*. Tempus.
- Podskalsky, G. (1991). Cross. A. P. Kazhdan (Ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I. (s. 549-550) içinde. Oxford University Press.
- Popova, V. (2022). Chrismons and Crosses on the Late Antique Mosaic Pavements from Bulgaria. *JMR*, 15, 267-284.
- Prokopius. (1941). *The Buildings of Procopius*, Vol. VII, Book V, (Çev. Henry Bronson Dewing). Loeb Classical Library.
- Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*. London.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Renaut, L. (2008). Christian cruciform symbols and magical charaktères. *Communication donnée à l'occasion du colloque Polytheismus-Monothéismus: Die Pragmatik religiösen Handelns in der Antike (Erfurt, Philosophische Fakultät, 30 juin 2005)* (s.1-8) içinde. Halshs Archives.
- Rousseau, Vanessa. (2019). Reflection, Ritual, and Memory in the Late Roman Painted Hypogea at Sardis. *Arts*, 8(103), 1-36.
- Ruge, W. (1918). Juliopolis. *RE*, 10(1). 102.
- Sachs, H., Badstübner, E., Helga, N. (1988). *Christliche Ikonographie in Stichworten*. Koehler & Amelang.
- Sağır, E., Metin, M., Cinemre, M. O. (2015). Juliopolis Nekropolü 2013 yılı kazısı. *23 Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 151-170.
- Sancaktar, H. ve Kudret, S. (2020). Son dönem araştırmaları ışığında Yozgat ve çevresindeki kaya mezarları. *Cedrus*, 325-349.
- Spitzing, G. (1989). *Lexikon byzantinisch christlicher Symbole*. Diederichse Verlagsbuchhandl.
- Stoll-Ba Ba, M. (2021). *Painted Iconographical Programs in Late Antique and Early Medieval Churches: Continuities and Ruptures with Greco-Roman Decors (3rd century A.D. - 6th century A.D.)*. University of Amsterdam (Program RMA Heritage, Memory and Archaeology). Holland.
- Sulzberger, M. (1925). Le Symbole de la Croix et les Monogrammes de Jésus chez les premiers Chrétiens. *Byzantion*, 2, 337-448.
- Şener, M. (2016). *Nallıhan*. 3. Baskı. MÜ-KA Matbaacılık.
- Şenyurt, Y., Akçay, A. ve Kamış, Y. (2006). *Yüceören Doğu Kilikya'da bir Helenistik-Roma Nekropolü*. Ankara: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları.
- Taş, T. ve Özcan, F. (2015). MS 4.-7. yüzyıllar arasında haç motiflerinin gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(21), 247-275.
- Toruk, F. (2014). Frig Vadisi'nde bir yerleşim: Kümbet Köyü. *Ariş Dergisi*, 10, 72-111.
- Uz, B. ve Suata-Alpaslan, F. (2018). Kirazlıdere (Amasya) erken Bizans dönemi kazı buluntuları. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 42(1), 113-129.
- Wamser, L. (2004). *Die Welt von Byzanz - Europas östliches Erbe. Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Yortanoğlu, R. E. (2006). *Hellenistik ve Roma dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi kaya mezarları* [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.